

CRKVE POSVEĆENE MAJCI BOŽJOJ OD VI—XI. STOLJEĆA NA PODRUČJU KRČKE BISKUPIJE

Ivan ŽIC-ROKOV

U godini Kongresâ, koji su imali zadatak da prouče Marijino štovanje od VI—XI. st., želim ovim napisom dati skroman prilog za područje krčke biskupije.

Ova se biskupija danas stere na desetak nastanjenih otoka: Krk, Rab, Pag, do Novalje (uključivo), Cres, Lošinj, Uniје, Susak, Vele Srakane, Male Srakane, Ilovik (Sv. Petar). Od ranokršćanskih vremena do bule Lava XII. »Locum Beati Petri«, datirane 30. VI. 1828. god., na ovom su području bile tri biskupije: *krčka*, koja je imala otok Krk, te neko vrijeme izvjestan broj župa na kopnu u Vinodolu; *rapska*, koja je imala Rab, dio Paga i nešto župa na kopnu; *osorska* s otokom Cresom, Lošinjem i drugim manjim obližnjim otocima. Spomenutom bulom rapska i osorska biskupija bile su ukinute i pripojene krčkoj.

Za krčku biskupiju kaže P. Danijel Farlatti da je toliko stara koliko je staro i samo kršćanstvo.¹ To isto vrijedi i za rapsku i za osorsku biskupiju. Gradovi Krk, Rab i Osor bili su u to doba značajne stanice na morskim putovima uz našu obalu. Za Osor tvrde stručnjaci da je imao nekoć oko 20.000 duša, Krk 10 — 15.000, a slično i Rab. Znamo da je već Sv. Pavao naredio svom učeniku Titu da postavi u gradovima na Kreti biskupe. Vjerojatno je u vezi s time bila oko god. 469. dana naredba da svaki grad mora imati svog biskupa — »unaquaquae civitas proprium episcopum habeto«.² Nije dakle čudo da su i ovi gradovi, koji su se nalazili između Grčke i Rima, već u najranije doba dobili svoje biskupe.

Imena mnogih biskupa, osobito onih iz prvih vjekova, pala su u zaborav. Isto tako i drugi povijesni podaci. Crkva je proživjerala doba progona kad se je malo pisalo. Nisu se gradili ni sakralni objekti na širem planu. Sve je to, ne samo u doba progona nego i kasnije, išlo sporo. Zato je ranije povijest gotovo svih starih biskupija slabo poznata. Nešto svjetla bacaju nam u tu davnu prošlost arheološki nalazi

¹ P. DANIEL FARLATI: *Illyricum Sacrum*, t. v. p. 296. »Primordia ecclesiae Veglensis tam antiqua sunt, quam ipsa christiana religio«.

² P. KANDLER: *Inscrizione romana del secolo IV dell'era comune tratto da vecchi ruderi in Veglia*, Trieste, 1862. god.; VJEKOSLAV STEFANIC — LEO KOSUTA: Arhiv bivše osorske biskupije, *Starine* 43 1951. god. str. 289—332.; VLAHOVIĆ O. JOSIP: La Comunità di Cherso e Ossero, Rijeka, g. 1968. str. 8.

i pojedini fragmentarni spomen biskupija i biskupa u raznim zgodama, kao npr. u aktima raznih sinoda i koncila.

Prvi krčki biskup kome znamo ime jest »Andreas s. Vejetane ecclesiae episcopus« koji je uz papu Agatona i druge biskupe potpisao ispravu sinode držane u Rimu god. 680.

Rapski biskup Ticijan sudjeluje na saboru u Splitu 530. godine. Osorski biskup Paulin spominje se također 530. god., a Lovro na saboru u Niceji 787. godine.³

Nije dakle čudo da su se na ovim otocima s tako dugom katoličkom prošlošću sačuvali bar neki dragocjeni arhitektonski i umjetnički spomenici, te stare vjerske tradicije. Od spomenika u ovu svrhu nas zanimaju u prvom redu crkve. One su neodoljivo povezane s kultom, pa će nam baš one pokazati tragove Marijina štovanja u tako dalekoj prošlosti.

Kršćani prvih stoljeća bili su svjesni da su oni živa Crkva. Oni su u Kristu jedno. Po sv. krstu postali su »kraljevsko svećenstvo«, sposobno da slavi Boga u prvom redu euharistijskom žrtvom. Tamo gdje su se oni sastajali, bila je Crkva. Ali premda s Kristom čine nevidljivo jedinstvo, oni nisu čisti duhovi, već bića čiji duh živi u materijalnim tjelesima. Zato su i u doba progona trebali prostor gdje su se sastajali na bogoštovlje. To su bile katakombe, skromne privatne kuće ili bogate dvorane, uglavnom prostor u kome je došla do izražaja živa Crkva. Kad je nastupila sloboda, oni grade u tu svrhu posvećene prostore, crkve. One su živu mjesnu Crkvu još izrazitije prostorno okupile i ujedinile u jedno pružajući istodobno funkcionalni prostor za slavljenje Euharistije. I kao što kršćani po sv. krstu postaju jedno s Kristom i sposobni sudjelovati u njegovu svećeništvu, tako biva i materijalna crkva »krštena« i »krizmana«, posvećena, da se još više pokaže jedinstvo između nje i žive Crkve. Tako crkva postaje ne samo nužni funkcionalni prostor već i posvećeni prostor. Zato prve crkve nisu toliko monumentalne izvana, nego više iznutra. One su izraz kršćanske produhovljenosti. One su »lađe« na kojima plovi okupljena živa Crkva pod vodstvom Krista Spasitelja, Dobrog Pastira, prema istoku, k neugasivom duhovnom suncu, k Ocu u nebesku domovinu⁴.

Iako je kršćanski hram zajednička, posvećena obiteljska kuća mjesne Crkve, u kojoj se ta Božja obitelj okuplja da s Kristom, u Kristu i po Kristu slavi Oca, već su od prvog početka te Božje kuće bile posvećene i »krštene« na jedno ime kao i ljudi. Mnoge su bile posvećene Mariji, a neke drugim svecima. Držimo da su i sve tri katedrale spomenutih biskupija na području današnje krčke biskupije već od prvih početaka bile posvećene Mariji. To ćemo pokušati ovdje dokazati.

³ IVAN ŽIC-ROKOV: *Kompleks katedrale — Sv. Kvirin u Krku*, JAZU, Radovi (1971), gdje sam citirao izvore.

⁴ J. A. JUNGSMANN S. I.: *Missarum Sollemnia I*, Torino 1953. god.; DR. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica I*, Milano 1964.; DR. IZIDOR CANKAR: *Razvoj stila v visokem i poznem srednjem veku*, Ljubljana 1931. god.

I. OTOK KRK

Katedrala u Krku

Katedrala je majka svih crkava u jednoj biskupiji. Ona je polazna točka, izvor iz kojega potječe vjerski, duhovni život u biskupiji. S katedre podignute u dnu apside ispod slike Krista, svećenika, učitelja i pastira, biskup, Kristov zamjenik, vrši svoju svećeničku, učiteljsku i pastirsku službu u svojoj biskupiji. Stoga nije svejedno kome je posvećena katedrala, jer duh tog štovanja širit će se po svoj biskupiji. Tako je bilo, nema sumnje, bar dok je bilo živo pravilno shvaćanje biskupskog poslanja i uloge katedrale.

Prvi poznati datirani dokument koji spominje katedralu u Krku jest isprava biskupa Ivana Krčanina iz 1186. godine. U toj se ispravi ona spominje kao crkva posvećena *Mariji*. Iako je to prvi datirani spomen, vidjet ćemo da je ova katedrala postojala oko 7 stoljeća prije toga. Neki su stručnjaci davno izrazili svoje mišljenje da je krčka katedrala ranokršćanskog porijekla, ali je to trebalo znanstveno dokazati. Zahvaljujući nekim otkrićima prigodom jedne restauracije katedrale god. 1955, pobuđen je za to interes, pa je slijedeće godine JAZU započela arheološka istraživanja. Ova istraživanja vršio je akademik prof. Andre Mohorovičić kroz ljetnje praznike svake godine do, uključivo, 1963. godine. Istraživanja su utvrdila da katedrala izvorno potječe iz druge polovice V. st. ili iz početka VI. st. Otkrilo se da je podignuta na prostoru jedne gradske terme iz I. st. Sva je prilika da su se neke prostorije ove terme u IV st. upotrebljavale kao prvi krčanski oratorij u Krku. Od terme pronađen je djelomično sačuvan hipocaustum, jedan tepidarium s dobro sačuvanim mozaičkim podom iz I. st. u površini oko 20 m², te neke druge prostorije. Uz samu katedralu pronađen je ostatak poda jedne prostorije čiji mozaik je imao kocke veličine 4x4 cm iz opeke i vrlo istrošene hodom. Smatra se da je to mozaik (iz IV. st.) prvog sakralnog objekta prilagođenog u termi, kao što je bio slučaj i drugdje. Nastavljajući tu sakralnu tradiciju, u V. st. je nad kompleksom terme podignuta katedrala.

Potpisani je historijski utvrdio da je ova katedrala imala i druge karakteristike ranokršćanske bazilike. Tako: katedru u dnu apside srednje lađe, scholu cantorum do oko 1700. god. pred glavnim oltarom, krstionicu do god. 1565. u posljednjoj kapeli Sv. Ivana Krstitelja izvan crkve. Prigodom ovih istraživanja pronađena je i sama piscina krstionice. Ujedno je utvrđeno da je ta kapela bila prvotno jedan bazen terme. Koncem XVI. st. ova je kapela porušena, povećana i spojena sa sjevernim bokom katedrale. To je sad kapela Presv. Srca Isusova.

Arheološka su istraživanja pokazala da je katedrala imala od samog početka 3 lađe, od kojih je srednja imala polukružnu apsidu, a pobočne su svršavale pravokutno. Stupovlje je imalo sa svake strane po 8 arhivolta. Imala je i narteks. Negdje u X. ili XI. st. naslonila se na pročelni zid nartekse romanička crkva Sv. Kvirina. Vjerojatno u

XIII. st. uklonjen je pročelni zid katedrale, uzet narteks u crkvu i na taj se način spojila izravno s crkvom Sv. Kvirina. Sve ukazuje na to da su se ove promjene zbivale postepeno, tako da nije nikada sva pregrađena i da nije prestala funkcionirati. Vrlo je vjerojatno da je stupovlje od početka do danas uglavnom ostalo netaknuto, a u biti i lađe. Imamo dovoljno historijskih dokaza da od 1186. godine, kad se prvi put spominje da je posvećena Mariji, do danas nije mijenjala svojeg titula. Nemamo razloga misliti da ga je od prvog početka dalje ikada mijenjala, jer držimo da nije nikada bila toliko pregrađena da je imala karakter nove crkve.⁵

Pored već spomenutog datiranog dokumenta u kojem se spominje da je posvećena Mariji, imamo u samoj katedrali jedan natpis koji na to ukazuje. Taj se natpis nalazi nad trećim stupom u južnom redu stupovlja brojeći od pročelja. Ovaj je stup bio *prvi* u južnom redu dok je postojao narteks, te je pročelje crkve bilo na svršetku današnjeg drugog interkolumnija. Dakle, prvi stup u crkvi dok je imala netaknuti karakter ranokršćanske crkve. To govori za njegovo rano porijeklo. Vrlo je vjerojatno da je postavljen u samim počecima katedrale. Ovaj natpis doslovce glasi:

VIRGINIS F. I
LIUS PRESULIVE
GLENSIS INDIGENE qu. D.
HOC COLUMNARUM OPUS AB
ILLO ICEPTU CEDAT AD FI
NE C. DUCERE PERFECTUM

U transkripciji glasi:

Virginis Filius presuli Veglensis (sis!) indigeneque D. hoc columnarum opus ab illo inceptum concedat ad finem conducere perfectum.

U hrvatskom prijevodu:

Djevičin Sin dao krčkom biskupu i domorocu D. da ovo stupovlje po njemu započeto dovede do potpunog svršetka.

Natpis ima stilski klasičnu formu. Primjećujem da je dr. I. Crnčić pročitao ono qu.D. kao *quod*. Mislim da nije bio u pravu jer na onom mjestu quod nema smisla. Osim toga očito je da je u napisu qu. malo, a D veliko, te iza jednog i drugog stoji točka. Radi toga sam qu spojio s prednjom riječju indigene-que, a u velikom slovu D. vidim početno slovo biskupa.⁶

⁵ IVAN ŽIC-ROKOV, o. c. gdje je iznesena dokumentacija za sve navedene podatke.

⁶ DR. IVAN CRNČIĆ: *Najstarija povijest krčkoj, rabskoj, osorskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, Rim 1867.; IVAN ŽIC-ROKOV, o. c.; Isti: *Zidine ulica Krka*, Krčki zbornik II, 1971. god. — Primjećujem, da je pok. dr. I. Crnčić zbog riječi »indigena« na nadgrobnom natpisu biskupa Ivana iz XIV. st. u katedrali kao i zbog toga što se u jednom drugom natpisu na izvanjskom zidu katedrale kaže »Ecclesia fatur tempore Johannis episcopi« — pripisivao gradnju crkve baš tom biskupu. Poznato je da se u spisima riječ »fabricar« uopće rabi za zidarske poslove. Najviše zapravo za popravke. Kad se radi o novogradnji, redovito se kaže »a fundamentis fabricata«. Crnčić nije imao pri ruci podatke koje imamo mi o katedrali, osobito ne arheološke. Očito je da se crkva nije gradila u XIV. st., kad je spominje g. 1186. biskup Ivan koji je dakle živio u XII. st. Od g. 1186. dalje možemo slijediti njezinu povijest u doku-

Stupovlje katedrale pokazuje karakter ranokršćanskog doba. Očito je da se nije mijenjalo kad je bio ukinut narteks, jer su te stupovi na području bivšeg narteksa različiti od onih u crkvi. Mladi su, te imaju karakteristike romaničkog ili gotičkog stila, osim dva nejednaka, odnekud donesena. Činjenica da je natpis postavljen unutar katedrale, neposredno *pred narteks na prvi stup u crkvi*, govori nam dakle za njegovo rano porijeklo. Na to upućuje i stil i sadržaj natpisa. Radi usporedbe donosimo ovdje par sličnih ranokršćanskih natpisa.

Grčki natpis u latinskoj transkripciji na nekoj kući:

† *Christo filio Mariae. In nomine Christi Simon Merimenus inceptit et conduxit ad finem completum.*

Na Opilonovu oratoriju u Padovi:

† *Opilio... in honore s/an/c/t/ae Justinae martyris a fundamentis coeptum Deo juvante perfecit.*⁷

Ako dobro uočimo što je bilo sprijeda rečeno o ovom natpisu, vidjet ćemo da ima razloga koji govore u prilog njegova ranokršćanskog porijekla. Natpis ne analiziram paleografski, jer se ne smatram kompetentnim. Moram pak primijetiti da ni paleografija nije uvijek najsigurnije sredstvo za utvrđivanje razdoblja u kojem je nastao neki natpis, pogotovo ako nije napisan majuskulama, ako je rustičnog porijekla ili ako je imitacija. Smatram da ni u kojem slučaju natpis ne prelazi doba kojim se bavi Kongres, jer zbog iznesenih historijskih razloga on se ne može odnositi ni na jednog biskupa iz godine 1000.

mentima od decenija u decenij. Sve kad se ne bismo osvrtni na arheološke dokaze, koje danas imamo u rukama, imamo dovoljno razloga da tvrdimo da katedrala nije sagrađena ni u doba biskupa Ivana iz XII. st. Vjerojatno nije bila ni jače pregrađivana. O tome nam govori i sljedeće:

a. Postanak crkve Sv. Kvirina stručnjaci stavljaju u X—XI. st., najkasnije u početak XII. st. Budući da se je on naslonio na pročelni zid narteksa katedrale, mora se pretpostaviti da je narteks katedrale postojao mnogo prije Sv. Kvirina. To potvrđuje i orijentacija ovih crkava. Katedrala je orijentirana u smjeru istok-zapad, a Sv. Kvirin jug-sjever.

b. Biskup Ivan iz XII. st. u ispravi iz g. 1186. u kojoj spominje katedralu spominje i svoju crkvu Sv. Ivana, koju daruje benediktincima. On kaže da ju je on sagrađio. Malo bi bilo vjerojatno da on gradi svoju crkvu sv. Ivana ukoliko bi bio morao graditi ili pregrađivati ovakvu katedralu. Osobito ukoliko bi se na njega odnosio natpis o zidanju stupova što zapravo znači graditi katedralu.

c. Godine 1133. doživio je Krk težak napad gusara, te su bile kod toga teže oštećene zidine i zgrade. Nakon toga sakupljali su novac za popravak grada i za danak Mlečanima, koji su im onda pomogli. Kod biskupa Dominika sastali su se tada knez Dujam sa gradskim tribunima, te su predali novac knezu u tu svrhu. Nigdje se tom prilikom ne spominje da je potrebno popraviti katedralu. Kad bi bilo trebalo pregrađivati katedralu, sigurno bi to spomenuli i ostavili dio novca biskupu. Prihodi biskupa u Krku nisu bili nikada tako veliki da bi bio mogao sam poduzimati takve pothvate.

d. Ovom prigodom bile su u Krku podignute dvije crkve u zahvalu za ovu pobjedu. I to crkva Sv. Marka Ev., zaštitnika Mletaka, jer su im pomogli Mlečani, te crkva 40 mučenika, jer se pobjeda izvojevala na njihov blagdan. Na crkvi Sv. Marka postojao je o tome i natpis. Ako bi bilo trebalo pregrađivati katedralu, sigurno uz sve druge troškove ne bi bili zidali još i ove dvije crkve. Vjerojatno bi bili pregradili katedralu i u nju postavili natpis o tom događaju.

Moramo zaključiti da je vjerojatno prije g. 1133. sazidana i crkva Sv. Kvirina biskupa, zaštitnika Krka i biskupije. Inače bi baš ovo bila prigoda da se zaštitniku gradi crkva. U tom slučaju njegov postanak morali bismo staviti dosta kasnije, jer se takva građevna aktivnost ne može predmijevati u malom gradiću kroz kratko vrijeme.

Sve dakle govori da treba tražiti biskupa domoroca, koji je gradio stupovlje ne samo prije g. 1186. već i prije g. 1133. i to s početnim slovom D (Damas, Donat, Dabro, Dominik itd.). Mi prije te godine ne poznamo nijednog biskupa, čije ime počimlje s D., jer je series episcoporum za ranije doba manjkav.

⁷ P. TESTINI: *Arheologia cristiana*, Desclée, 1958. god. str. 470.

Napis je vrlo značajan. Biskup moli »Djevičina Sina«, Isusa. Glavni naglasak je na riječ *Djevica*. Očito je da je on njoj na čast započeo graditi stupovlje, zapravo katedralu kojoj je stupovlje bitni i najkarakterističniji element. Što je bilo prirodnije nego da apelira na Sina za pomoć kad se radi o časti njegove Majke. On, osim što uključivo naglašava Isusovo božanstvo, lapidarno ističe Marijino djevičanstvo i njezino Božje materinstvo. Ovo isticanje čini još vjerojatnijim zaključak da se radi o biskupu koji je živio u doba neposredno iza Efeškog koncila, kad se je još osjećala potreba tog isticanja.

II. BIVŠA OSORSKA BISKUPIJA

Osorska katedrala Sv. Marije

U Osoru na otoku Cresu postoji i danas bivša katedrala. To je crkva na tri broda. Jedno od najznačajnijih djela renesanse kod nas. Dovršena je i posvećena sv. Nikoli biskupu 1498. godine. To dakako nije prva osorska katedrala.

Prva osorska katedrala bila je posvećena Bl. Dj. Mariji i nalazila se izvan gradskih zidina na današnjem groblju. Ona je bila višebrodna, ranokršćanska bazilika, nastala vjerojatno u VI. st. Još postoje temelji najranijih slojeva, te nad njima jednobrodna crkva Sv. Marije. Nedaleko od nje postoji kapela ranokršćanske krstionice s ostacima piscine u podu. Nadje se i fragmenata mozaika. Za svaku iole upućenu osobu jasno je da se tu radi o kompleksu bazilike iz prvih stoljeća. Na sreću, imamo pri ruci i nekoliko historijskih podataka koji nam govore o ovoj katedrali, Na žalost, za sada nemamo dovoljno podataka da bismo do kraja mogli raščistiti razne probleme u vezi s crkvom. Ipak iz onoga što posjedujemo nedvojbeno je da je to bila ranokršćanska bazilika posvećena Mariji.

Godine 1579. apostolski vizitator Augustin Valerije prigodom svoje vizitacije osorske biskupije posjetio je lično i Osor. Pregledao je sve crkve pa tako i baziliku Sv. Marije na groblju. U zapisniku vizitacije kaže se za ovu crkvu da je to bivša katedrala posvećena Majci Božjoj te da ima 4 lađe. Zapaža da je pokriva daščanim krovom. Očito se radi o otvorenom krovu na kaprijate. Naređuje neka »Ikona« stave uz oltar. Iz toga se vidi da je oltar još bio bez retabla prema puku.⁸

Nije prošlo od tada ni četvrt stoljeća a Osor je posjetio i vizitirao drugi apostolski vizitator Mihovil Priolus. To je bilo 25. lipnja 1603. god. On je također osobno pregledavao ovu crkvu. Kaže da je to

⁸ Vat. Arhiv, S. C. Concilii, Visitatio Augustini Valerii 1579. Citiram ovdje doslovce i u prijevodu: »Ecclesia Stae Mariae extra muros, qua alias fuit cathedralis, recte constructa cum quatuor navibus, obiecta materia lignea sed penetret pluvia, et indiget aliqua reparatione... Ordinata: Icona deferatur iuxta mensam altaris... — Crkva Sv. Marije izvan gradskih zidina, koja je bila nekoć katedrala, pravilno je građena na četiri lađe, pokriva drvenom građom, ali propušta kišu, pa treba popravka... Naređeno: Ikona se neka stavi uz menzu oltara.

bivša katedrala posvećena Mariji, da je crkva na tri broda. Budući da krov propušta kišu, naredio je da ga poprave.⁹

Neke druge pojedinosti saznajemo iz izvještaja osorskih biskupa Sv. stolici. Tako biskup Matej Karaman, kasnije zadarski nadbiskup, veli u svom izvještaju g. 1745: »Izvan gradskih zidina još stoji dio porušene crkve, stare katedrale, čiji se postanak stavlja u šesto st. za vrijeme Honorija III, metropolite čitave Dalmacije. Stara katedrala posvećena je Bl. Djevici Mariji...«¹⁰

Godine 1750. biskup Nikola Dinarić veli: »Stara katedrala posvećena Presvetoj Bogorodici Mariji izvan zidina novog grada, većim dijelom porušena, ima samo jedan oltar i kapelu u kojoj se dnevno misi troškom fabrike...«¹¹ Isti biskup u izvještaju 1756. godine tvrdi da je današnja jednobrodna crkva Sv. Marije pregrađena iz ostatka prastare bazilike čija se veličina i ljepota vidi po fragmentima golemih stupova i krasnog mozaika. Njegove riječi doslovce glase: »Staru katedralu sastavljenu (extractam) od prastarih ostataka zidina, čija se (prvotna) veličina i ljepota, iako pokriva urušenim materijalom, vidi iz nekih masivnih fragmenata vrlo velikih stupova, te iz skladno sastavljenog mozaičnog poda, kasnije kamenom popločanog, koji je došao na vidjelo tu i tamo u iskopinama ruševina, smatrao sam potrebnim popraviti, jer je bila ruševna, i zato što Kaptol dnevno u njoj misi...«¹² Na koncu navodimo još to što biskup Bonaventura Bernardi u zapisniku svoje redovite vizitacije 1758. godine: »Stara crkva bila je prije na pet lađa, a sada je svedena na jednu samu. Pokrivena je krovom bez stropa.«¹³

Iz svih navedenih izvještaja jasno proizlazi da je stara osorska katedrala bila monumentalna ranokršćanska bazilika i da je bila posvećena Mariji. To je za nas trenutačno dovoljno. Prema izvještajima očevidaca apostolskih vizitatora Valerija i Priolija koncem 16. i početkom 17. st. ona je još postojala kao višebrodna bazilika. Polovicom 18 st. bila je već dosta dugo porušena, ali je još bila na mjestu masa ruševina, pa i djelovi stupova. Posred ruševina dizala se današnja jed-

⁹ Vat. Arhiv, Michael Priolus: Visitatio ecclesiarum Dalmatiae, Miscellanea Arm. VII, vol. 100, 101 — »Visitavit ecclesiam Sanctae Mariae extra muros antiquitatis cathedralis et ad presens annexam cathedrali predictae... Ecclesia est in forma trium navium...« — Pregledao je crkvu Svete Marije izvan gradskih zidina, nekoć katedralu, a sada pripadajuću pod spomenutu katedralu (novu — moja opaska)... Oblik crkve je na tri lađe...«

¹⁰ Vat. Arhiv, S. Cong. Consistorialis: Relacije osorskih biskupa, god. 1745. »Extra moenia civitatis adhuc manet diruta pars Ecclesiae, quae antiqua cathedralis erat, cuius institutio ab seculo sexto refertur sub Honorio III, totius Dalmatiae Metropolitanus. Vetus ecclesia sub invocatione Smae Virginis Dei Genitricis Mariae colitur...«

¹¹ Vat. Arh. S. Cong. Consistorialis: Relacija osorskih biskupa g. 1750. »Cathedralis antiqua extra moenia novae civitatis sub invocatione Santissimae Genitricis Dei Mariae, pro maiori parte collapsa unicum Altare obtinet, et capellam in qua quotidie Missa celebratur sumptibus fabricae...«

¹² Vat. Arh. I. c. g. 1756. »Veterem cathedralem extractam ex rudibus antiquissimis, cuius amplitudo, atque nobilitas quamvis sub ruinam materiae conspulta delitescat, ex nonulis tamen et columnarum pregrandis molis fragmentis, et ex pavimento musivo opere concinne tassellato novique pietrato in effossiere rudum in diversis partibus detecto, ad ruinam tendentem, reparandum esse duxi, tum quia in ea Capitulum Canonicorum quotidie privatam Missam celebrare...«

¹³ Biskupski arhiv Krk, Ormar arhiv osorske biskupije, svezak CI, Visitationum — »La chiesa antica era per l'avanti a cinque navi ora è ridotta ad una nave sola. Coperta a tetto senza soffitta« — »Stara crkva je bila prije na 5 lađa, a sada je svedena na samo jednu. Pokrivena je krovom bez stropa.«

nobrodna crkva Sv. Marije u lošem stanju, pa ju je biskup Dinarić 1756. god. morao temeljito popraviti. Nije ni čudo. Ona je bila skrpana iz ostataka stare crkve. Iz iskustva pak znamo da crkva na izloženom mjestu, na kakvom je ova, ako je ne popravljamo dvadeset godina, može vrlo loše izgledati. Nakon pedeset godina uz vrlo loše nastojanje može postati prava ruševina. Kada i zbog čega je porušena stara katedrala, osorski biskupi u svojim izvještajima ne spominju. Polovicom 18. st., od kada datiraju ovi izvještaji, vjerojatno više nije bilo očevidaca. Zbog toga mislimo da je to moglo biti negdje polovicom 17. st. Tada su, koristeći neke dijelove ruševina da sačuvaju na licu mjesta uspomenu na baziliku i da dobiju potrebnu cemeterijalnu crkvu, podigli današnju jednobrodnu crkvu Sv. Marije. U nju su prenijeli biskupski sedes iz IX—X. st. i jedan oltar.

Analizirajući iznesene podatke, nameću nam se pitanja: zašto je u malenom Osoru trebalo graditi novu katedralu, dovršenu 1498. god., ako je još 1603. god. postojala ranokršćanska bar trobrodna katedrala? Zašto su pustili da ova posve propadne i kamo su nestali arhitektonski elementi, naročito kapiteli i klasični stupovi? Kako to da se ni očevici ni tradicija ne slažu o broju lađa ove bazilike? Naprijed smo istaknuli da nemamo historijskih dokumenata pomoću kojih bismo izravno i sa sigurnošću odgovorili na ova pitanja. Smatramo ipak korisnim iznijeti neka zapažanja.

Katedrala Sv. Marije bila je izvan gradskih zidina. Prilike su bile burne na kopnu i na moru. Venecija je vodila ratove i više makinacijama nego ratovima postala je gospodarica Dalmacije i Hrvatskog primorja s otocima, te ostala tu više od 300 godina. Osor je već 1409. god. pao pod Veneciju.¹⁴ Vjerojatno se nije smatralo podесnim da katedrala bude izvan gradskih zidina. No, možda sama ta činjenica ne bi bila odlučila za gradnju nove katedrale. Međutim, vjerojatno je ta velika bazilika bila u veoma lošem stanju, pa su smatrali da će gradnja nove katedrale, nešto manje, koštati malo više nego temeljiti popravak stare. Ipak ni staru nisu htjeli rušiti zbog velike tradicije, pa su je samo najnužnije uzdržavali dok je bilo moguće, a onda postepeno reducirali. Novu su katedralu gradili preko 30 godina. Razumljivo je da nisu mogli najprije porušiti staru, a onda čekati bar 34 godine na novu. Da je zaista nisu prethodno porušili, vidi se i po tome što za novu katedralu nisu upotrijebili ni stare klasične stupove ni ogromne kapitеле, već su napravili sve stupove i kapitеле jednake i nove, kako je odgovaralo dobi i stilu.¹⁵

Vidjeli smo da su još polovicom 18. st. bili u ruševinama dijelovi masivnih stupova i kapiteli. Još se dva golema kapitela klasičnog porijekla i danas nalaze u dvorištu župnog stana. Iz dokumenata se razabire da su bili stupovi razbiti u ruševinama. Iz iskustva znamo da se teški stupovi lome ako se naglo ruše. Ako ih želimo spasiti, treba da ih pažljivo spuštamo. Bit će dakle da su se sami urušili ili su ih

¹⁴ F. SIŠIĆ: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb MH 1962 god., str. 222.

¹⁵ Status personalis et localis dioecesis Veglensis, 1903. god., str. 30; D. FARLATI, *Illiricum Sacrum V*, str. 183. I on kaže da je nova crkva dugo zidana.

prigodom rekonstrukcije današnje crkve Sv. Marije neoprezno porušili. Nije pak isključeno da su oni koji su ostali čitavi upotrijebljeni izvan Osora, a možda odneseni i u Italiju.

Rekli smo da se ni očevici ni tradicija ne slažu o broju lađa katedrale Sv. Marije. Apost. vizitator Valerije kaže da ima četiri lađe; Priolus da je imala u njegovo doba tri lađe; biskup B. Bernardi bilježi tradiciju da je imala pet lađa, a Lemešić kaže da postoji tradicija o sedam lađa. Nikakvo čudo da je tradicija do konca prošlog stoljeća mogla što god i uvećati, jer ljudi se vole hvaliti veličinom svoje prošlosti. Lemessi (Lemešić) kaže da je on mogao još ustanoviti tragove četiriju lađa.¹⁶

Prof. Andre Mohorovičić, koji je studirao tloris ovog kompleksa, tvrdi da se tu radi o dvjema crkvama, najvjerojatnije iz VI. st. On donosi i tlorisni snimak. Slično dakle kao u Solinu, Trstu i drugdje.¹⁷ Ako su ove dvije crkve blizanke imale svaka po tri lađe i bile jedna do druge, tako da su imale zajednički međašni zid, kad su uklonili ovaj zid, morala je nastati crkva od pet lađa. Od dviju pobočnih lađa koje su se doticale nastala je nova, srednja lađa. Takav je po prilici slučaj kod Sv. Justa u Trstu.

Ako su ove crkve blizanke imale svaka po tri lađe, ali se nisu doticale, onda je, kad su ih spojili, mogla nastati crkva od sedam lađa. To je ipak mnogo teže i iz više razloga manje vjerojatno. Bit će da se radi o prvom slučaju, novonastaloj srednjoj lađi možda nisu nadograđivali polukružne apside, jer je to bilo mnogo kompliciranije i skuplje, već su ih spojili ravnim zidom. U tom slučaju 4 lađe bi imale polukružne apside, dvije veće i dvije manje, i jednu bez polukružne apside. Razumljivo je da je apost. vizitator Valerije vidio četiri lađe, jer je računao samo one s apsidima. Tako su ustanovili i promatrači koji su još mogli vidjeti samo temelje, kao npr. citirani Lemešić.

Kako se crkva tokom vremena rušila, vjerojatno su je reducirali, tako da su zazidali interkolumnije dviju krajnjih pobočnih lađa, a ostalo porušili. Dobili su manju ploštinu svega, a naročito krovšta. Tako su mogle nastati tri lađe koje je vidio još g. 1603 apost. vizitator Priolus. Kako bilo, jedno je sigurno: u Osoru je postojala od V. ili početka VI. st. dalje do početka XVII. st. manumentalna višebrodna bazilika posvećena Mariji. U biti ona postoji sve do danas, jer još postoji njezina zadnja redukcija — jednobrodna crkva Sv. Marije na groblju — i svjedoči o štovanju Marijinu na ovom otočju bivše osorske biskupije kroz gotovo petnaest stoljeća.

¹⁶ ALFONSO ORLINI: *Cherso, Trieste*. Libreria editrice L. Copelle, 1969 (?) god., str. 70. On prenosi Lemešićeve opaske, koji je bilježio tradiciju, da je bila crkva na 7 lađa, a sam je još mogao ustanoviti tragove četiriju lađa. Iz svega se vidi da ni Farlatiju, ni Lucianiju, ni Lemešiću ni Orliču nisu poznati podaci iz Vat. arhiva, u prvom redu iz Apost. vizitacija, koje sam ja prikupio. U tim se vizitacijama kaže: »8«, tj. »jeste na 4, odnosno na 3 lađe, a ne govori se kao kasnije u izvještajima biskupa »bila je«. Ne priča se o današnjoj crkvi na jednu lađu niti o ruševinama kao što to čine kasnije biskupi. Ja ne sumnjam da su je vizitatori, koji su lično u njoj bili, zaista takvu i našli.

¹⁷ ANDRE MOHOROVČIĆ: *Problem tipološke klasifikacije objekata sredovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*. JAZU, Ljetopis br. 62, str. 493.

III. BIVSA RAPSKA BISKUPIJA

Katedrala u Rabu

I u Rabu postoji nekadašnja katedrala. Ona je također na tri broda s tri polukružne apside. Dugačka je od vrata do apside 23 m a široka 14,50 m. To je jedan od najdragocjenijih naših spomenika ramaničke arhitekture. Podignuta je polovicom XII. st. Posvetio ju je 18(?) ožujka 1177. god. papa Aleksandar III. kad je iz Zadra ploveći uz našu obalu išao u Mletke da tamo pregovara s Fridrikom Barbarossom. O tome je postojao spomen u crkvi nad prvim stupom do vrata sa strane epistole. Bila je to slika Majke Božje i natpis »al fresco«, koji je propao, čini se, prigodom popravka 1752. godine. Srećom je to zabilježio očevidac, biskupov tajnik u kaptolskoj knjizi »Documenta« na str. 250. Zabilježba prema hrvatskom prijevodu pok. O. Odorika Badurine, franjevca, glasi: »Upisano na uspomenu dne 10. lipnja 1752. Kada se je popravljala katedrala, za biskupovanja preuzv. i presvijetlog Ivana Čelebota, rapskog biskupa (1746—56), i uzvišenog Antuna Marije Balbi, kneza i zapovjednika (Raba), dok je bio prokuratorom crkve plemeniti gospodin Mate Livić, odstranjujući maltu sa zida (crkve), pokazala se je ondje gdje počinje luk kod (crvenog kamenog) stupa, sa strane epistole, vrlo stara slika (»l'immagine antichissima«) Bl. Dj. Marije s natpisom:

Adrianus, Alexander Papa Tertius
Dedicavit hanc ecclesiam ano 1170
Ad honorem Beatae Mariae Virginis.

Nasuprot ovoj slici i natpisu, veli, pokazala se također ispod otučene žbuke izvanredno velika slika Sv. Kristofora, patrona Raba. Pisac ovog zapisa pita se zašto su u natpisu stavili pred papino ime Aleksandar još ime Adrianus. Aleksandar III. se tako nije zvao ni prije nego što je postao papa ni kao papa. On drži da su to stavili da istaknu pravovjernost i zakonitost Aleksandra III. pred kojim je neposredno bio u nizu zakonitih papa Hadrijan. To su htjeli istaknuti jer je u to doba bio i nezakoniti protupapa.¹⁸

O. Odorik Badurina primjećuje da je godina 1170. netočna, te navodi uz ostale dokaze izjave poznatih historičara da je Aleksandar III. prošao našom obalom i uz Istru za Mletke u ožujku 1177. godine. On misli da su to zapisali kasnije, pa više nisu znali točno kad se to zbilo. Može biti da se je crkva al fresco slikama ukrašivala kasnije nego što su je posvetili, ali vjerojatno ne toliko kasnije da se više ne bi znalo koje godine je to bilo. Činjenica da je nad ovom slikom i natpisom bilo drugih slojeva žbuke govori da je to bilo dok se je crkva odmah na početku dogotavljala. I kad je bila konačno iznutra ukrašena, kao vrhunac svega bila je istaknuta ova njezina izvanredna

¹⁸ O. ODORIK BADURINA OFM: *Da li je bio na Rabu Papa Aleksandar III.*, »Hrvatska Straža« dnevnik, od 7. IV 1940. br. 79.; Status personalis et localis dioecesis Vegliensis, god. 1935. str. 42; O. VLADISLAV BRUSIĆ OFM, *Rab str.* 151.

čas, da je bila posvećena od samog Pape. U prilog govori i to što tajnik tvrdi da je slika na zidu vrlo stara. Vjerojatnije je da je uslijed zuba vremena ili uslijed neopreza kod odstranjivanja žbuke propala zadnja znamenka u broju godine, pa ju je on pročitao kao ničicu. Nije čudo da on god. 1752. nije znao točno godinu kad se je to zbililo. Tim lakše što je, vidi se, uzbuđen izvanrednim slučajnim otkrićem, odmah stvar zapisao.

Da je ova crkva postojala 1177. godine i tada već bila posvećena Mariji, znamo također iz jednog historijskog dokumenta. Taj dokument govori kako su se iza oltara Sv. Marije te godine sastali biskup, knez, suci plemići, valjda i svećenstvo, da rasprave o nekim svećeničkim pitanjima.¹⁹ Nema dakle o tome sumnje. Pitanje nastaje da li je ovo posve nanovo sazidana ili pregrađena stara rapska katedrala, te da li je i ona ranije bila posvećena Mariji.

O. Vladislav Brusić, OFM, u svojoj knjizi o Rabu tvrdi da je prva katedrala bila također na onome mjestu. Isto tvrdi i citirani O. Odorik Badurina. Također Dragohert Frey u svojoj knjizi »Katedrala u Rabu« kaže da je ovo povišeno mjesto jedino u Rabu gdje je prema rimskim običajima mogao biti hram rimskim božanstvima, pa također kasnije, nema sumnje, i ranokršćanska katedrala.²⁰

To potvrđuju i okolnosti. Sa sjeverne strane katedrale (današnje nadžupne crkve) nalazila se nekoć vrlo stara kapela Sv. Ivana Krstitelja. Godine 1714. bila je već bez krova, pa je biskup naredio da se popravi. Čini se da ipak nije bila popravljena, već je propala. Njezini ostaci bili su zatrpani raznim nanosima, tako da joj se konačno i zameo trag. Početkom svibnja 1971. god. slučajno su joj otkrili temelje. Nema sumnje da je to krstionica ranokršćanske katedrale u Rabu. Kapele krstionica uz stare katedrale bile su vrlo često posvećene Sv. Ivanu Krstitelju. Istraživanja temelja i strukture preostalih dijelova zidova sigurno će potvrditi da se i ovdje radi o kapeli ranokršćanske krstionice. Ona se u poznatim dokumentima ne spominje kao krstionica jer već tada nije to bila. Kad se gradila polovicom XII. st. bivša katedrala, nije bilo u običaju držati krstionice izvan crkve, pa su je postavili u crkvu. Zbog toga od tada ona nije bila više krstionica i kao takva se ne spominje u kasnijim dokumentima koji su nam sačuvani. No, njezino postojanje u neposrednoj blizini katedrale govori nam da je ona to bila i da je bivša katedrala bila ondje.²¹

Da je ranokršćanska rapska katedrala bila na istom mjestu gdje se nalazi današnja ex-katedrala (nadžupska crkva), govori i činjenica što se nigdje nisu sačuvale njezine ruševine, pa ni tragovi. Niti se

¹⁹ Diplomatski Zbornik, svezak II, listine XII st. br. 147, str. 150. — »Anno Domini MCLXXVII indictione XI... igitur cum prefatus episcopus ac comes et iudices una insimul cum aliis nobilibus hominibus post altare sanctae Mariae causa consilii congregati essent...« — »Godine Gospodnje 1177. indikcije XI. kad se dakle spomenuti biskup, knez i suci zajedno s ostalim plemićima sastaje iza oltara Sv. Marije...«

²⁰ O. VL. BRUSIĆ, OFM o. c. str. 150; DAGEHERT FREY: *Der Dom von Arbe*, Wien 1912. god., str. 3: »Der Dom von Arbe erhebt sich auf einem freien Platee, auf der aussertten Erhebung der schmalen Felszunge, auf der die Stadt gelegen ist. Nur hier konnte einst der Tempel der alten Römerstadt gestanden sein und hier zweifellos war auch die erste christliche Kirche errichtet.«; O. Odorik Badurina OFM 1. c.

²¹ Arhiv Z. U. Rab: Kronika; br. 71/1971.

sačuvala bilo kakva tradicija da je bila na nekom drugom mjestu. U Rabu je postojala ranokršćanska trobrodna bazilika Sv. Ivana Ev. s deambulatorijem. Sama bazilika nastala je prije IX. st. No, za nju znamo da je bila samostan benediktinki, a kasnije franjevac. Njezine ruševine, pače i čitav zvonik, sačuvani su i danas.²²

Držimo da je današnja ex-katedrala niknula na ruševinama nekom nesrećom porušene ili zbog ruševnosti uklonjene ranokršćanske katedrale. Kod rekonstrukcije dali su joj pečat razdoblja, smanjili je, uklonili neke elemente: predvorje itd. Nije isključeno da su ipak upotrijebili neke njezine djelove i neke tradicije. Tako se apsidalni dio po strukturi vanjskog lica zidovlja znatno razlikuje od precizno klesanih kvadratura pročelja i uzdužnih zidova. Srednja apsida izvana je poligonalna. Interkolumniji su gusti, a njihovi lukovi nisu precizno klesani u srpastom obliku kao npr. kod crkve Majke Božje od zdravlja u Krku i kod Sv. Kvirina. I u samoj crkvi ima nekih ostataka iz ranokršćanskog doba: reljef Krista učitelja u sjedećem stavu, ornamentirani dijelovi piramide na ciboriju velikog oltara, a bit će i gdjekoji stup u stupovlju.

Uza sve to ne možemo sa sigurnošću ustvrditi da je ranokršćanska rapska katedrala bila posvećena Mariji. Nemamo ni razloga koji bi govorili da nije, a neki indiciji ipak govore tome u prilog. U Rabu još ima nekoliko crkava, a mnoge su nestale. Sve te crkve i kapele imale su za titulara svece iz ranokršćanskog doba: Sv. Petar ap., Sv. Ivan ap., Sv. Toma ap., Sv. Ivan Krstitelj, Sv. Fabijan i Sebastijan, Sv. Jelena, Sv. Antun opat, Sv. Nikola biskup, Sv. Križ, Sv. Justina, Sv. Kristofor, zaštitnik grada, čija se kapela nalazila u gradskoj kuli. U okolini Raba Sv. Eufemija (Kampor), Sv. Lucija (Banjol), Sv. Kuzma i Damjan, Sv. Matej ap. (Mundanije), Sv. Stjepan muč. (Barbat). Mariji, osim katedrale, koliko znamo, bila je posvećena samo jedna kapela između katedrale i crkve Sv. Antuna opata i ta se kapela spominje u XIV. st.²³ Budući da su navedeni sveci iz ranokršćanskog doba imali svaki svoju crkvu ili kapelu, teško je pretpostaviti da je nekome od njih bila posvećena ranokršćanska katedrala. Niti je u Rabu jaka tradicija o štovanju nekog sveca iz tog doba koji ne bi imao crkvu ili kapelu. Uzevši u obzir ove indicije i činjenicu da nam nije poznato da bi u Rabu postojala koja druga stara i značajnija crkva Majke Božje, smatramo da nije bez temelja ako pretpostavimo da je i prva katedrala u Rabu bila posvećena Mariji. Tim više što su katedrale i na susjednim otocima bile njoj posvećene.

Kad je g. 1177. Aleksandar III. posvetio novu katedralu u čast Presvete Bogorodice, još nisu postojali Redovi franjevački i dominikanski, koji su u većim razmjerima širili kult Marijin, pa je na izbor titulara mogla djelovati u prvom redu tradicija. Pogotovo ako je ova katedrala samo uskrsnula na istom mjestu gdje je iščeznula stara koja je možda djelomično bila pregrađena i za koju su bili upotri-

22. O. VLADISLAV BRUSIĆ, OFM. o. c.; IVAN OSTOJIC: *Benediktinci u Hrvatskoj II.*, str. 138.

23 O. VL. BRUSIĆ OFM. o. c.

jebljeni neki dijelovi ranije katedrale. Ona je zapravo nastavila svoj život. To ipak ne znači da je ovo samo malo pregrađena ranokršćanska katedrala. Ona je po svoj prilici toliko nova da predstavlja crkvu ramaničkog doba. Ipak je moguće da je današnje vanjsko lice dobila naknadno. Jedan natpis iz 1278. godine govori o nekom zahvatu koji bi se mogao odnositi na vanjsku klesanu oplatu zapadnog uzdužnog zida. Drugi pak natpisi iz 1438. god. i 1490. god. odnose se na radove na pročelju. Držimo da nije bila produžavana ni proširivana, jer se natpis o njezinoj prvoj posveti iz 1177. godine našao nad prvim stupom na početku crkve.²⁴

Razmotrivši sve ovdje izneseno, držimo da su katedrale u Krku, Osoru i Rabu bile posvećene Mariji već u ranim kršćanskim vremenima, te da su do danas, više ili manje pregrađene, ostale trajan i rječit spomenik njezina štovanja na području današnje krčke biskupije. Tada još nije bilo mnogo crkava posvećenih Mariji ni u bližoj talijanskoj okolini, pod čijim smo utjecajem znali biti, osobito u graditeljstvu. U Gradu je podignuta crkva Majke Božje od milosti u VI. st., u Torcellu kraj Mletaka katedrala u VII. st. U našoj Istri prema izvještaju jednog biskupa bazilika u Poreču.²⁵ Zatim Sv. Marija Formoza u Puli, bazilika u uvali Madonna na Brionima, Velika Gospa kraj Bala, Majka Božja kod Vršara i možda gdjejoja manja crkvice iz predromaničkog doba.²⁶

Značajno je da su ove naše tri katedrale imale krstionice u kape-lama izvan crkve, koje su sve tri bile posvećene Sv. Ivanu Krstitelju. I sve tri kapele stajale su sa sjeverne strane katedrale.

IV. NEKE DRUGE STARIJE CRKVE POSVEĆENE MARIJI

Osim navedenih katedrala na ovom području bilo je uvijek, i još danas ima, dosta crkava posvećenih Majci Božjoj. Navest ćemo samo one najstarije za koje se pretpostavlja da bi njihovi počeci mogli sezati u doba od VI—XI. st. ili su bar blizu tog doba. Postanak tih crkava bit će svakako u vezi s našom hrvatskom prošlošću.

Ovi naši otoci bili su naseljeni već u prehistorijsko doba, kako to potvrđuju razni nalazi. Nije čudo da su brzo privukli pažnju i naših predjedova kad su došli na Velebit. Značajno je da baš s ovog područja imamo najstarije naše pisane spomenike. Tako na Krku pored ostalih: Baščansku ploču (XI. st.), Krčki fragment (XI. st.), te najstariju listinu pisanu u Dobrinju 1. sječnja 1100. godine. U Valunu na Cresu imamo poznatu Valunsku ploču također iz XI. st.²⁷

²⁴ O. VL. BRUSIĆ OFM, o. c.

²⁵ UGO NEBIA: *Cattedrali d'Italia*, Novara 1955; F. VAN DER MEER — CHRISTINE MORHMANN: *Bildatlas der frühchristlichen Welt*, 1959. god.; Vat. Arhiv: S. Congregatio Consistorialis, izvještaji porečkih biskupa g. 1627.

²⁶ ANDRE MOHOROVIČIĆ: *Problem tipološke klasifikacije objekata sredovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*. Ljetopis JAZU knj. 62.

²⁷ VJEKOSLAV STEFANIĆ: *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb 1960. god. str. 15—18; Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalis V. VI — acta croatica, svezak 1., dodatak str. 428-29.

Neki naši kašteli i naselja, osnovani ili osvojeni od naših pradjedova prigodom njihova naseljavanja na ove otoke, nisu do danas nikada prestali sa svojim životom, te spadaju među najstarija naša naselja. Tu se je sačuvao narodni jezik u liturgiji i razne tradicije. Takvi su, nema sumnje, na otoku Krku: Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i Baška, a na Cresu Beli, Lubenice itd. S pravom se dakle može očekivati u tim naseljima i stara tradicija gradnji crkava u Marijinu čast. Nažalost, većinom se ne možemo pozvati na dokumente, već na druge okolnosti.

1. Župna crkva u Omišlju

Crkva je posvećena Uznesenju Marijinu. Ima tri broda, izvana je sva iz klesanog kamena. Nemamo podataka o njezinoj najranijoj povijesti. Na jednom prozoru postoji natpis da ga je učinio neki Glušac 1405. godine. Crkva je, svakako, mnogo starija. Ona je do nedavne prošlosti imala krstionicu u posebnoj kapeli izvan crkve. Kapela je i ovdje bila posvećena Sv. Ivanu Krstitelju. Krstionice u kapelama izvan crkve ne grade se obično iza 8. st., a najdalje do konca 10 st.²⁸

Mnogi elementi ukazuju na ranije romaničko doba. Tako: srpasti luk nad pobočnim vratima, u pročelju plutej s romaničkom arkadom i pleternim križem i čempresima, sličan onima u katedrali u Krku; više fragmenata pletera u samoj crkvi. Crkva je pregradnjama tokom stoljeća izgubila od svoje originalnosti, te su potrebna arheološka istraživanja da bismo je pravilnije datirali. Omišalj je, svakako, jedan od najstarijih naših kaštela, a njegov seoski kaptol bio je zbog starosti među seoskim kaptolima otoka najčasniji. U jednom dokumentu iz 1153. godine spominju se neke omišaljske kapele izvan samog mjesta i njihovi »advokati«, tj. crkvinari Dedoha i Radoslav.²⁹

2. Župna crkva u Vrbniku

I župna crkva u Vrbniku posvećena je Uznesenju Marijinu. Nekoć je imala tri broda, ali je tokom vremena toliko pregrađivana da ima vrlo malo od svog originala. Spominje se po svojoj bratovštini 1483. godine. Ona je također mnogo starija. I ona je imala posebnu krstionicu izvan crkve u kapeli Sv. Ivana Ev. Vrbnik je jedan od najstarijih naših kaštela i on se spominje u citiranoj ispravi »Slavnog Dragoslava«

²⁸ Arhiv JAZU, II. c. 43: *Visitatio ecclesiarum et capelarum totius Insulae Veglae facta ab Illustrissimo Domino Petro Bembo episcopo Veglensis a. 1565.* — Biskupski Arhiv Krk — Inventar Omišlja.

²⁹ DANIEL FARLATI: *Illyricum Sacrum* t. v. p. 640. U Omišlju postoje i danas neki običaji u vezi sa slavljenjem titulara — Uznesenja Marijina — zvani »Stomorina« (Santa Maria — Sv. Marija). Na taj dan pred oltar se vješa jedan krug s obješenim plodovima: grožđe i drugo voće. Na trgu se visoko postavlja zastava, a od stijega vuku se 4 konopa u obliku križa i na njih se vješaju šareni rupci. Ispod plešu samo mladići i djevojke. Za zastavu kažu da predstavlja Mariju, a rupci što lepršaju predstavljaju anđele koji je nose u nebo. Darivanje plodova neki smatraju pokršćenjem poganskim običajem, pa bi i to govorilo o ranim kršćanskim tradicijama ovog kaštela. — Bilo je i drugih običaja kao pjevanje »Gospina plača« kroz korizmu i slično. (Krčki Zbornik I. 1970. god. str. 456.)

1100. god. Bio je opasan kakvim-takvim srednjovjekovnim zidinama, te je zguren u jednu hrpu kuća s uskim krivudastim uličicama. Ima sve karakteristike naših starih kaštela.

Izvan mjesta na brijegu postoji ruševina stare crkve svetog Mavra za koju se kaže da je bila župna crkva. Uz nju ima vrlo malo tragova naselja. To može biti da je bila župna crkva, ali možda u najranije doba kad su se tek Hrvati naselili i pokrstili, vjerojatno od benediktinskih misionara. Kad se je naselje razvijalo na hridini i ogradilo, tada već možemo govoriti o počecima današnje župne crkve.

Malo izvan gradskih vrata bilo je donedavno groblje, a na njemu postoji i danas kapela Sv. Ivana K. s kojom je spojena bratovština, ustanovljena već 1325. godine. Svakako, moramo pretpostavljati da je župna crkva postojala mnogo ranije.³⁰

3. Župa Dobrinj

U ispravi iz god. 1100, koju sam sprijeda citirao, spominje se u Dobrinju župa, župna crkva Sv. Stjepana, koja, povećana, i danas postoji. Spominje se također seoski kaptol za koji se pretpostavlja i duža tradicija. Ova tako stara župa imala je crkvu Majke Božje anđeoske, koja se spominje početkom 16. st., crkvu Majke Božje od pohoda i jednu izvan mjesta. Nemamo, na žalost, podataka za njihovu ranu dataciju.

4. Župa Baška

I u ovom kaštelu postoji još danas hodočasnička crkva Majke Božje na Gorici, gdje je postojala bratovština Majke Božje čija su pravila, pisana glagoljicom, objavljena u Starinama 1892. U starom kaštelu na brijegu blizu nekadašnje župne crkve Sv. Ivana K. nalazila se također vrlo stara crkva Majke Božje. God. 1565. kod biskupske vizitacije nitko nije znao od kada ona postoji.³¹

5. Grad Krk

U samom Krku spominje se samostan klarisa 1290. koji je imao crkvu Navještenja Marijina, a u 14. st. spominje se i crkva Uznesenja Marijina uz današnji samostan benediktinki.³²

6. Crkva Sv. Marije na Viaru (Biaru) kraj Osora

To je nekadašnja crkva benediktinaca kamaldoležana. U povijesti tog reda zabilježeno je da ju je zazidao osorski biskup Sv. Gauden-

³⁰ Mletački drž. arhiv, Cancell. Inferiore, Krk, Busta 224 — pravilo bratovštine Sv. Ivana K. iz g. 1325.

³¹ Arhiv JAZU II. c. 43. 1. c.; Starine, 1892. god. članak prof. Milčetića.

³² Vat. Arhiv, akta pape Nikole IV a. 3. —

cije 1005. god. i dao benediktincima. Crkvice još postoji, ali je, osobito u XV. st., sva pregrađena.³³

7. Grad Cres

I u Cresu se spominje crkva Sv. Marije 1224. god., a oko nje su stanovale obitelji s čisto hrvatskim imenima.³⁴

Kad je naš hrvatski narod prije više od trinaest stoljeća naselio ove otoke, uklopio se odmah u tok zapadne kulture, koja je ovdje bila na visokom stupnju. Ta je kultura već bila kršćanska, pa je bio zaista sretan što ovdje nije našao samo vedro nebo i sunčane krajeve već i Kristovo svjetlo. Tu je odmah od prvih dana života u novoj domovini počeo i njegov pravi život s Kristom u Crkvi. Ona je ovdje imala svoje tradicije od prvih časova svog opstanka, a naš ih je narod preuzeo i živio do danas. Vidni znak bile su njegove katedrale i njegove crkve posvećene Mariji. U njihovoj sjeni razvijao se njegov život, čuvala se i jačala njegova vjera. Tu se kao nigdje sačuvao i njegov jezik u liturgiji, koji mu je pomogao intenzivniji duhovni i liturgijski život i stvarao njegovu kulturu. Neka Marija i dalje čuva naš narod na ličku tradiciju oličenu u ovoj staroj katedrali i staroj, vitalnoj biskupiji. ovim otocima, te ušćuva njegovu vjeru, njegovu nepretrgnutu kato-

³³ IVAN OSTOJIC: *Benediktinci u Hrvatskoj II*, str. 156, Split 1964. god.

³⁴ VLAHOVIĆ O. JOSIP: *La Comunità di Cherso e Ossero*, str. 14, Rijeka 1968.